

الگوی مطلوب تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی با استفاده از تکنیک AHP

نوع مقاله: پژوهشی

محمد سعید پناهی بروجردی^۱

مصطفی کاظمی نجف‌آبادی^۲

غلام‌علی احمدی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۲

چکیده

از یک سو، مهم‌ترین عامل بی‌ثباتی اجتماعی و خانوادگی ناشی از فقر و بیکاری است که، افراد زیادی از جوامع بشری را گرفتار ساخته است و از سوی دیگر، وجوهات شرعی به ویژه زکات و خمس به عنوان یک بخش مالی مهم در جامعه اسلامی شناخته می‌شود و با مدیریت درست آن‌ها، بخش زیادی از چالش‌های اجتماعی به خصوص فقر و بیکاری را می‌توان کاهش داد. پژوهش حاضر پس از ارزیابی منابع فقهی زکات و خمس، افزون بر اثبات متوالی بودن وجوهات شرعی در زمان غیبت از سوی مجتهد جامع الشرایط با تکیه بر مبانی ارزشی، فقهی و تاریخی، به بررسی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی با شاخص‌های کاهش نابرابری، افزایش بهره‌وری، فقر زدایی و اشتغال‌زایی می‌پردازد. تخصیص وجوهات شرعی در دو مدل سنتی و غیر سنتی با شاخص‌های گفته شده مورد ارزیابی و در نهایت، الگوی مطلوب تخصیص وجوهات شرعی تعیین می‌شود. روش تحقیق به شیوه میدانی انجام شده است که با نظر سنجی از نخبگان (۳۰ نفر از دانشجویان مقطع دکتری اقتصاد با گرایش اقتصاد اسلامی، ۳۰ نفر از دانشجویان دوره فوق لیسانس و ۲۰ نفر از اساتید اقتصاد با گرایش اقتصاد اسلامی و فقه اقتصادی) از میان شاخص‌های طرح شده در پرسشنامه، به گزینش و وزن‌دهی شاخص‌های فوق پرداخته‌اند. مدل‌های مطرح در تحقیق با استفاده از تکنیک AHP (تحلیل سلسله مراتبی) رتبه‌بندی شده است که از میان آن‌ها، مدل مطلوب؛ یعنی تخصیص

Sd.panahi@gmail.com

mostafakazemi@rihu.ac.ir

Ahmadiali1385@gmail.com

^۱ استادیار گروه اقتصاد مجتمع امین، جامعه المصطفی العالمیه

^۲ استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکتری جامعه المصطفی العالمیه

وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی با تکیه بر مبانی ارزشی، فقهی و اقتصادی پیشنهاد می‌شود؛ با این مدل، می‌توان به اهداف ذیل دست یافت: شاخص‌های مورد نظر تحقیق، از طریق تخصیص وجوهات شرعی به روش سنتی نه تنها تحقق نمی‌یابد؛ بلکه منجر به پراکندگی بیشتر منابع می‌شود؛ تخصیص وجوهات شرعی به ویژه زکات و خمس در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی با روح تشریح وجوهات سازگارتر و مناسب‌تر است.

کلمات کلیدی: تخصیص، وجوهات شرعی، تکنیک AHP

طبقه‌بندی JEL: E50, C60, G50

مقدمه

الزام به پرداخت وجوهات شرعی به ویژه زکات و خمس، بیانگر اهمیت آن در زندگی مسلمانان از سوی دین اسلام است؛ زیرا اسلام توجه جدی به مشکلات اقتصادی و حل آن دارد. از این روی، مسلمانان را با روش‌های مختلف، به کمک فقرا و مستمندان ترغیب و الزام نموده است. پژوهش حاضر با استفاده از روش میدانی با تکیه بر منابع فقهی و اقتصادی، با توجه به اهمیت وجوهات شرعی به ویژه زکات و خمس، اولاً، به جایگاه آن، در معارف اسلامی پرداخته است؛ و دوماً، به حل پرسش‌های جدی در خصوص تخصیص وجوهات شرعی به فعالیت‌های تولیدی و خدماتی زیر نظر مجتهد جامع الشرایط می‌پردازد به گونه‌ای که، نوعی تفکر دینی را با تکیه بر نظریات روان‌شناختی و جرم‌شناختی در پژوهش‌های تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی، ضروری می‌نماید. در تخصیص وجوهات شرعی به لحاظ تنوع در آراء، وحدت نظر وجود ندارد به گونه‌ای که، تخصیص آن در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی به هدف مبارزه با فقر یکی از نظریات مهم در این حوزه است. این رشته از مباحث، دارای قابلیت بسیار بالا است و با طراحی ابزارهای جدید با سیستم دینی و اقتصادی، افزون بر تجمیع وجوهات پراکنده، به تزریق آن در پروژه‌های اقتصادی به هدف افزایش درآمدی فقرا و اشتغال‌زایی در جامعه منجر می‌شود و در نهایت بر کاهش شدن بحران‌های ناشی از فقر در جامعه اثر مستقیم و مثبت می‌گذارد. الگوی تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی به هدف فقر زدایی، نتیجه‌ی یکی از این سلسله تأملات است که با ارائه دلایل ارزشی، فقهی و اقتصادی، کوشیده‌ایم با نگاه منصفانه الگوی مطلوب مبتنی بر نظرسنجی نخبگان، ارائه نماییم.

پیشینه تحقیق

وجوهات شرعی دارای اهمیت بسیار جدی در جامعه اسلامی است، از این روی، دانشمندان و محققان زیادی به بررسی این مسأله از زاویه‌های متفاوتی پرداخته‌اند: احمد علی یوسفی در کتاب "نظام مالی اسلام" افزون بر زکات و خمس، مالیات حکومتی را نیز بررسی و به ویژگی‌ها و آثار اقتصادی آن از قبیل عدالت، کارآیی، توزیع ثروت و درآمد پرداخته است و به این نتیجه دست می‌یابد که، در مالیات‌های اسلامی توزیع درآمد و ثروت، عادلانه صورت می‌گیرد و همچنین کارا نیز می‌باشد.

عیسی بابایی در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی تطبیقی مالیات‌های اسلامی با مالیات‌های حکومتی (مطالعه موردی خمس و زکات)" به این یافته‌ها دست می‌یابد که، اولاً، ناهمگونی در تجمیع خمس و زکات و همچنین پراکندگی در توزیع وجوهات وجود دارد که فاقد کارایی لازم

است. دوما، ساماندهی وجوهات شرعی مستلزم این مساله است که، یک حساب مخصوص با نام "حساب مالیات‌های اسلامی" در سازمان امور مالیاتی ایجاد گردد که با کسر نیازمندی‌های دفاتر مراجع تقلید، سایر وجوهات بر اساس بودجه مصوب در جهت عمران و آبادانی، رفع محرومیت‌ها از مستحقین توزیع گردد

علیرضا لشکری، در کتاب‌های: "نظام مالیاتی اسلام" و "جهت‌گیری مالیات‌های اسلامی"؛ بر کارآیی، توزیع عادلانه منابع و محرومیت زدایی از جامعه توسط نظام مالیاتی اسلام تأکید دارد و معتقد است که، مالیات‌های اسلامی در نظام اسلامی از ظرفیت بالای در جهت فقر زدایی برخوردار است که با مدیریت درست و منسجم می‌توان به آن دست یافت.

میثم موسایی و یوسف کرمی در مقاله‌ای با عنوان "بررسی نقش خمس در رفع فقر مطالعه موردی: شهر شال قزوین"، به این نتیجه رسیدند که، مدیریت خمس قریب به ۶۰ درصد فقر را بهبود می‌بخشد و در نهایت رشد اقتصادی و سطح رفاه بالا را در جامعه شاهد خواهیم بود. عزیزی و کفشگری، کیاء الحسینی و همکاران در مجموعه مقالات با عناوین "جایگاه مالیات‌های اسلامی و متعارف و ارتباط متقابل آن" و "خمس و زکات و جایگاه آن در اقتصاد کشورهای اسلامی" به این نکته تأکید می‌ورزند که، مالیات‌های اسلامی اثر مثبت روی رشد و نظام توزیع دارد در حالی که مالیات متعارف ممکن است چنین نباشد.

پژوهش موجود، با وجود اشتراک در اصل طرح موضوع با سایر پژوهش‌ها، دارای تفاوت‌های زیر نیز می‌باشد:

الف) در تحقیق حاضر، تاثیر تخصیص وجوهات شرعی بر شاخص‌های گفته شده، مورد توجه است؛

ب) وجوهات شرعی فارغ از چارچوب حکومت و با نگاه اقتصادی، بررسی می‌شود؛ یعنی توزیع وجوهات بر اساس این پژوهش به هدف فقرزدایی از جوامع شیعی که فاقد نظام اسلامی هستند نیز امکان پذیر می‌باشد؛

ج) تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی زیر نظر مجتهد جامع الشرایط با نگاه ارزشی، فقهی و اقتصادی یک ضرورت پنداشته شده است.

روش تحقیق

در این پژوهش از فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) که، یکی از معروف‌ترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری برای چندین شاخص است استفاده شده است. تکنیک AHP، اولین بار توسط توماس

ال ساعتی ۱ در دهه ۱۹۸۰ مطرح و بر اساس مقایسه‌های زوجی بنا نهاده شده است. تکنیک AHP، از زمان ابداع تا کنون، بیش از مدل‌های دیگر با وجود کاستی‌ها، نسبتاً رضایت بخش بوده و برای تصمیم‌گیری در حوزه‌های متنوعی مانند سیاست، تولید، بازاریابی، تبلیغات، حمل و نقل و ... بکار رفته و نتایج قابل قبولی به دنبال داشته است. استفاده از این روش زمانی مناسب و مفید است که اولاً، تصمیم‌گیرنده با چند شاخص (شاخص می‌تواند کمی باشد یا کیفی) تصمیم‌گیری روبرو است؛ دوماً، تصمیم‌گیری‌ها باید براساس طی مراحل زیر صورت گیرد: (دلبری و داودی، ۱۳۹۱، ص ۶-۸؛ حیدری، ص ۴-۵).

الف) مرحله اول مدل سازی و بنا کردن، سلسله مراتب مدل است. هدف از تصمیم‌گیری در این مرحله، ارتباط عناصر تصمیم که شامل شاخص‌های تصمیم‌گیری و گزینه‌های تصمیم است؛ به صورت سلسله مراتبی می‌باشد؛

ب) مرحله دوم، انجام مقایسه‌های دو به دو است. این کار با انجام مقایسات به نام ماتریس مقایسه‌های دو به دو بین عناصر هر سطح (مقایسات زوجی) از طریق تخصیص اعدادی که نشان دهنده اهمیت یا ارجحیت یکی نسبت به دیگری است صورت می‌گیرد. این ماتریس دارای دو ویژگی است: ۱. قطر این ماتریس عدد ۱ است و به این معنا است که، نسبت ترجیح هر عامل در مقایسه با خودش مساوی ۱ است و ۲. ترجیح عوامل نسبت به یکدیگر خاصیت معکوس پذیری دارد؛

ج) مرحله سوم، تعیین وزن هر یک از عناصر تصمیم معطوف به اطلاعات ماتریس‌های مقایسه‌های دو به دو است که در انجام آن، از روش‌های زیادی از جمله روش‌های تقریبی استفاده می‌شود که، مشتمل بر مراحل زیر است: ۱- مقادیر هر یک از ستون‌ها را با هم جمع می‌کنیم. ۲- برای نرمالیزه شدن ماتریس مقایسات زوجی، هر عنصر در ماتریس مقایسات زوجی بر حاصل جمع ستون خودش تقسیم می‌شود. ۳- با محاسبه مقدار میانگین عناصر هر سطر از ماتریس نرمالیزه شده، وزن نسبی عناصر مورد نظر تعیین می‌شود؛

د) مرحله چهارم، انتخاب گزینه برتر است. در این مرحله با ادغام وزن‌های نسبی درهم، گزینه‌های تصمیم رتبه‌بندی و گزینه برتر تعیین می‌گردد. وزن نهایی هر گزینه از مجموع حاصلضرب وزن هر شاخص در وزن گزینه مربوط از آن شاخص به دست می‌آید؛ زیرا وزن شاخص‌ها بیانگر اهمیت آن‌ها در تعیین هدف است و وزن هر گزینه نسبت به شاخص، سهم آن گزینه در شاخص مربوطه می‌باشد.

¹ Thomas L. Saaty

در این مقاله، با استفاده از نظرات نخبگان در قالب پرسشنامه بر اساس روش تحلیل سلسله مراتبی AHP، شاخص‌ها را به صورت ماتریس‌های مقایسه زوجی مقایسه نموده و با قضاوت‌های انجام شده اهمیت شاخص‌ها و در نهایت مدل‌های دوگانه رتبه‌بندی شده است. شاخص‌های اصلی و مطرح در این تحقیق عبارت است از: کاهش نابرابری، افزایش بهره‌وری، فقر زدایی و اشتغالزایی. قبل از پرداختن به مباحث روشی، بایستی ابتدا مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی مطرح و تبیین شود و سپس مطابق مباحث طرح شده به رتبه‌بندی آن‌ها می‌پردازیم.

در این تحقیق چهار شاخص مورد توجه است و بر اساس آن‌ها به رتبه‌بندی مدل‌های تخصیص پرداخته می‌شود. بنابراین، شاخص‌های مورد بحث عبارتند از:

الف) نابرابری

نابرابری به معنای توزیع ناعادلانه امکانات و منابع، درآمد و ثروت میان افراد جامعه منظور است؛ زیرا با وجود نابرابری در جامعه، سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت جمعی تضعیف و استرس و ناهنجاری‌های رفتاری افزایش می‌یابد (محمدزاده، یوسف و همکاران، شماره ۲ خرداد و تیر ۱۳۹۶، ۲۲۱).

ب) بهره‌وری

بهره‌وری یعنی حداکثر استفاده از منابع فیزیکی، نیروی انسانی و سایر عوامل به روش‌های علمی به طوری که بهبود بهره‌وری به کاهش هزینه تولید، گسترش بازارها، افزایش اشتغال و بالا رفتن سطح زندگی همه آحاد ملت، منجر شود (بختیاری، صادق و هکاران، پاییز ۹۳، ۴۹).

ج) فقر

فقر با رویکرد درآمدی؛ یعنی محرومیت شدید از تأمین نیازهای اساسی و اولیه زندگی که، در جهت مبارزه با این نوع فقر معمولاً از سیاست‌های حمایتی استفاده می‌کنند (گلیک حکیم آبادی، محمد تقی و کرامتی، زینت، ۱۳۹۲، ۷۰-۷۱، یوسفی، احمد علی، ۱۳۸۷، ۲۷۳). اما فقر با رویکرد قابلیت‌ی که توسط آمارتیا سن مطرح گردید عبارت است از: محرومیت از قابلیت‌های فردی و اجتماعی نه یک سبد کالا و درآمد کافی روزانه و امثال آن؛ لذا رشد قابلیت‌های فردی و توانمند سازی فقرا تنها راه بیرون رفت از این نوع فقر محسوب می‌شوند (دادگر، یدالله، ۱۳۸۶، ۲۶۸-۲۶۹؛ گلیک حکیم آبادی، محمد تقی و کرامتی، زینت، ۱۳۹۲، ۷۰-۷۱).

د) اشتغال

تمام افراد ۱۰ ساله و بیشتر که در طول هفته مرجع، طبق تعریف کار، حداقل یک ساعت کار کرده یا بنا به دلایلی به طور موقت کار را ترک کرده باشند، شاغل محسوب میشوند. شاغلان به طور عمده شامل دو گروه مزد و حقوق بگیران و خود اشتغالان می‌شوند. ترک موقت کار در هفته

مرجع با داشتن پیوند رسمی شغلی، برای مزد و حقوق بگیران و تداوم کسب و کار برای خود اشتغالان، به عنوان اشتغال محسوب می‌شود (معاونت اقتصادی، ۱۳۹۵، ۴).
وجوهات شرعی

از آنجا که، پژوهش موجود به تخصیص وجوهات شرعی از قبیل خمس و زکات می‌پردازد؛ لازم است به بررسی تأمین و تخصیص موارد گفته شده از دیدگاه فقها نیز پرداخته شود.

خمس

به دلالت قرآن، روایات و اجماع فقها، خمس یکی از واجبات مالی در اسلام بخصوص نزد شیعیان محسوب می‌شود و فی الجمله از ضروریات اسلام است (موسوی خویی، ۱۳۶۴، ۹؛ منتظری، بی تا، ۷). خمس در لغت به معنای شمارش، یک پنجم، پنج یک ۱/۵ می‌باشد (رازینی، بی تا، ۸۸، اصفهانی، ۱۳۸۷، ۱۶۵، پاشازانوس، ۱۳۸۸، ۱۸۷) اما در اصطلاح عبارت است از: خمس حق مالی است که خداوند مالک ملک بالاصاله، در مال مخصوص برای خود و بنی هاشم بر بندگان واجب کرده است (ر.ک: حلی، ۱۴۱۳ ه.ق، ۳۵۰؛ حلی، ۱۴۰۸ ه.ق، ج ۱، ۱۵۸-۱۶۱). غالب فقهای شیعه، با استناد به آیه شریفه ۴۱ از سوره انفال، نتیجه می‌گیرند که، منظور از "عَنْتُمْ مِنْ شَيْءٍ" در آیه فوق خمس است که پرداخت آن بر هر مسلمان واجب می‌باشد و موارد پنجگانه مانند: غنایم جنگی، معادن، گنج، غوص و منفعت کسب را شامل است اما وجوب خمس در موارد مانند "مال حلال مخلوط به حرام" و "زمینی که ذمی از مسلمان بخرد" از اطلاق آیه فوق بدست نمی‌آید و تنها بر اساس روایات بر وجوب آن استناد کرده‌اند. (منتظری نجف آبادی، بی تا، ج ۱، ۷۰۹) در فقه اهل سنت، بر اصل تشریح و وجوب خمس تأکید شده است با این تفاوت که، خمس بر غنایم جنگی به اتفاق تمام مذاهب، خمس بر معادن، طلا، نقره، آهن و گنج طبق مذهب حنفی و خمس بر گنج مطابق مذاهب مالکی و شافعی واجب است. (مغنیه، ۱۴۲۱ ه.ق، ج ۱، ۱۸۷-۱۸۸. طوسی، ۱۴۰۷ ه.ق، ج ۲، ۱۱۶-۱۱۸). در نگاه غالب فقها، به دلیل آیه ۴۱ سوره انفال و برخی روایات، خمس به شش سهم تقسیم شده است. سه سهم آن متعلق است به خدا، پیامبر گرامی اسلام (ص) و امام معصوم (ع) که، در زمان غیبت تمام سهام سه‌گانه به امام زمان (عج) تعلق دارد و باید به مجتهد جامع شرایط پرداخته شود و یا مطابق نظر وی عمل گردد. سه سهم دیگر به ایتام، مساکین و درراه مانده‌گان که از طرف پدر به هاشم منتسب هستند؛ اختصاص دارد. مسئولیت تأمین و تخصیص این سهم نیز از باب احتیاط با مجتهد جامع شرایط است. (طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم، العروة الوثقی، ۱۴۰۹ ه.ق، ج ۲، ۴۰۳. ر.ک: طباطبایی حکیم، ۱۴۱۶ ه.ق، ج ۹، ۵۶۷-۵۸۵).

زکات

زکات یعنی نمو و برکت که از جانب خداوند در امور دنیا و آخرت داده می‌شود (نجفی، ۱۹۸۱، ۲؛ شهید الاول، ۱۳۸۷، ۱۱). زکات در شرع به همان معانی لغوی یعنی رشد، زیاده و پاکی آمده است؛ زیرا با زکات اموال، خیر و برکت، طهارت و پاکی در مال و روان زکات دهنده ایجاد می‌شود (حلی، بی تا، ج ۳، ۱. قرائتی، ۱۳۷۴، ۹۷). مطابق فتوای مشهور فقهای شیعه، موارد وجوب زکات اموال عبارتند از: طلا، نقره، شتر، گاو، گوسفند، گندم، جو، خرما و کشمش مشروط به شرایط مانند: بلوغ، عقل، آزادی، مالک، توانایی تصرف در اموال و داشتن نصاب و مستحب بودن زکات در غیر موارد نُه‌گانه (حلی، ۱۴۱۳ هـ ق، ۳۴۷. طباطبایی، سیدمحمد کاظم، بی تا، ۸۵-۸۷). تمام مذاهب چهارگانه اهل سنت، بر وجوب زکات در حیوانات، طلا، نقره، پول، زرع و میوه با شرایط خاص و اندک اختلاف، اتفاق نظر دارند (مغنیه، ۱۴۲۱ هـ ق، ج ۱، ۱۶۶-۱۷۵). فقهای اسلام با استناد به آیه شریفه ۶۰ از سوره توبه، موارد مصرف زکات را که، به حکم غالب، متوالی تأمین و تخصیص آن، در زمان غیبت، مجتهد جامع شرایط است؛ هشت گروه تعریف کرده‌اند: فقرا و مساکین؛ کسانی که در جمع‌آوری، حفظ و توزیع زکات میان مستحقین تلاش می‌کنند؛ دلجویی شدگان؛ بندگان؛ بدهکاران؛ هرکاری که باعث جلب رضایت خداوند باشد و در راه ماندگان (ر.ک: حرّ عاملی، ۱۴۰۹ هـ ق، ۲۸۲-۳۵۶؛ طوسی، ۱۳۸۷ هـ ق، ص ۲۴۴).

مجتهد جامع شرایط متوالی وجوهات شرعی

غالب فقها معتقد به تأمین وجوهات شرعی توسط خود مجتهد جامع شرایط و یا زیر نظر ایشان هستند که، این نظر، با دلیل زیر مطلوب و قابل اثبات است:

الف) ارزش‌های اخلاقی

در ارزش‌های فردی به رفتارهای آدمی متأثر از کمال روحی توجه جدی شده است که دست‌یابی به این هدف، درگرو تحقق موارد مانند: حیا و پاکدامنی، قناعت، صبر و بردباری ممکن می‌شود. (ر.ک: نراقی، ملا احمد، ۱۳۸۲، ۳۸۸؛ امیری پور، احمد، ۱۳۸۳، ۱۱۰-۱۴۶). انسان افزون بر گرایش درونی به زندگی جمعی، نیازمند اصولی است که چگونگی برخورد با دیگران را برای او رهنمون شود؛ یعنی نحوه برخورد او با دیگران باید بر اساس اصول مانند: اصل عدالت، اصل احسان، امانتداری، خوشرویی و تواضع باشد که بدون شک رعایت اصول گفته شده در روابط اجتماعی باعث موفقیت و محبوبیت فرد در جامعه می‌شود (ر.ک: مصباح، محمد تقی، ۱۳۸۰، ج ۳، ۴۰). از این روی، غالب مراجع عظام دارای کمال روحی هستند و رفتارشان نیز بر اساس اصول گفته شده اجتماعی می‌باشند. بنابراین،

تنها مجتهد جامع الشرایط را می‌توان در زمان غیبت، متولی تأمین و تخصیص وجوهات شرعی معرفی نمود؛

(ب) آیات و روایات

متولی تأمین وجوهات شرعی در زمان غیبت، با استناد به برخی از آیات قرآن و روایات، مجتهد جامع الشرایط معرفی شده است:

آیه اول: "خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ"^۱ در این آیه، خداوند به پیامبرش دستور داده است که، زکات مردم را به هدف پاکی از گناهانشان بگیرد. پرداخت زکات را به پیامبر گرامی از باب وجوب اطاعت و نهی از مخالفت با ایشان واجب نموده است. امام در اجرای احکام و حدود الهی قائم مقام پیامبر است؛ زیرا امام نیز مخاطب به خطاب پیامبر است. در صورت حضور معصوم، پرداخت زکات به آن‌ها واجب است و در زمان غیبت، پرداخت زکات، فطره و خمس به فقهای امین و اهل ولایت واجب است؛ زیرا فقها آگاه‌ترین به مسائل دینی هستند (عکبری بغدادی، ۱۴۱۳ هـ ق، ۲۵۲. حلبی، ابو الصلاح، ۱۴۰۳ هـ ق، ۱۷۲). افزون بر آن، یکی از موارد مصرف زکات، «الْعَامِلِينَ عَلَيْهِ»؛ مأموران هستند که از جانب معصوم یا حاکم شرع جهت جمع‌آوری زکات تعیین شده‌اند و بیانگر این مسأله است که، زکات توسط عاملین باید جمع‌آوری شده و توسط معصوم در زمان حضور و حاکم شرع در زمان غیبت توزیع شود. (نجفی، ج ۱۵، ۱۷۲)

آیه دوم: "وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَأَنَّ السَّبِيلِ..."^۲ "بسیار از فقها با استناد به آیه مذکور، متولی تأمین تمام سهام ششگانه خمس را در زمان غیبت، مجتهد جامع الشرایط معرفی نموده‌اند. (ر.ک: منتظری نجف آبادی، بی تا، ۲۵۰-۳۰۷)

آیه سوم: "النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ"^۳ از آیه شریفه استفاده می‌شود که، منصب ولایت برای علماء هم ثابت است. به این بیان که مراد از اولویت، ولایت و امارت است چنانکه در مجمع البحرین در ذیل آیه شریفه روایتی از امام باقر (ع) نقل می‌کند که حضرت فرمودند: این آیه درباره امارت (حکومت و ولایت) نازل شده است. بنا بر این، نبی ولایت و امارت بر مؤمنین دارد، و همان امارت و ولایتی که برای نبی اکرم (ص) است برای علماء نیز ثابت می‌باشد، چون در آیه حکم روی وصف عنوانی آمده و در روایت هم تنزیل در وصف عنوانی شده است. به علاوه می‌توانیم به آیاتی که

^۱ توبه، ۱۰۳

^۲ انفال، ۲۴۱

^۳ احزاب، ۶

برای رسول احکامی را ثابت کرده است استدلال کنیم، مانند آیه شریفه «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ»^۱. این که بگوئیم رسول و نبی در نظر عرف فرقی ندارد اگر چه در بعضی روایات بین رسول و نبی از نظر کیفیت نزول وحی فرق گذاشته شده است ولی نبی و رسول در نظر عرف و عقلا به یک معنی می‌باشند. از نظر عرف «نبی» کسی است که از طرف خداوند انبیا می‌کند، و رسول کسی می‌باشد که آن چه را خداوند به او فرموده به مردم می‌رساند (موسوی خمینی، ۱۴۲۳ ه.ق، ۱۰۰)

روایات زیادی از معصومین (ع) وجود دارد که فقها را به عنوان مرجع پاسخگویی مردم معرفی نموده‌اند و به مردم توصیه کرده‌اند در مسایل دینی و مشکلات شان به فقها مراجعه کنند، از آن‌ها کمک بگیرند و به آن‌ها اقتدا نمایند. چنانچه روایت ذیل بیانگر این مسأله است: اسحاق بن یعقوب گوید: از محمد بن عثمان عمری درخواست کردم نامه‌ای را که مشتمل بر مسائل دشوار بود برساند و توقیعی به خط مولای ما صاحب الزمان علیه السلام چنین صادر شد: ..... اما حوادث واقعه، در باره آن مسائل به راویان حدیث ما رجوع کنید که آنان حجّت من بر شما هستند من نیز حجّت خدا بر آنها هستم (ابن بابویه، ترجمه پهلوان، ۱۳۸۰ ش، ج ۲، ۲۳۷-۲۳۸).

با توجه به توضیحات فوق، نتیجه می‌گیریم که، در زمان غیبت، متولی تأمین و تخصیص وجوهات شرعی، به دلایل زیر مجتهد جامع شرایط می‌باشد:

الف) زکات در موارد خاص و با شرایط ویژه واجب می‌شود و در ریشه کنی فقر که حکمت تشریح آن تعریف شده بود؛ کافی نیست؛ زیرا بسیار از دارایی‌ها مشمول پرداخت زکات نمی‌شود. از این‌روی، خمس مکمل خوبی برای زکات به منظور مبارزه با فقر و مشکلات اقتصادی جامعه محسوب می‌شود و در مقیاس بزرگتر، بیشتر از دارایی‌ها و منافع را شامل است؛

ب) امروزه یکی از فاکتورهای مهم مدیریتی، افزایش اعتماد میان کارمندان و بخش‌ها است؛ یعنی با افزایش اعتماد در یک سازمان، کارکرد و بهره‌وری آن افزایش می‌یابد. مجتهد جامع شرایط در جامعه به دلایل تعامل بالای مردمی، پاکدامنی و تسلط بر مسایل دینی یک چهره قابل احترام و اعتماد برای آحاد مردم است و بدون شک، تأمین و تخصیص خمس و زکات توسط مجتهد میان بخش‌های مستحق، باعث تقویت کارکرد وجوهات شرعی شده و سطح نابرابری در جامعه را به سرعت کاهش می‌دهد؛

ج) نگاه مشهور در خصوص تأمین و تخصیص وجوهات شرعی متناسب با درک شرایط جامعه امروزی و استفاده بهینه از منابع موجود است؛ زیرا به لحاظ اقتصادی استفاده درست از یک دارایی زمانی خواهد بود که وزن فرصت پیش‌آمده بیشتر از وزن هزینه ازدست رفته باشد. بدون شک

تأمین و تخصیص وجوهات توسط مراجع تقلید و زیر نظر آن‌ها، فرصت‌های اقتصادی زیادی را با هزینه کمتر به وجود می‌آورد.

پس از توضیحات مباحث گفته شده، به تبیین ناکارآمدی تخصیص وجوهات شرعی به روش موجود پرداخته و سپس الگوی از تخصیص وجوهات شرعی به هدف فقرزدایی مطرح می‌گردد.

مدل اول تخصیص وجوهات شرعی

در این مدل، بیشتر مراجع تقلید دارای دفتر مشخص در شهر مقدس قم هستند که پُل ارتباطی میان مراجع عظام و مردم در سایر شهرها و کشورها، عمدتاً نمایندگی‌های هستند که وجوهات مردم را جمع‌آوری و به موارد مانند: فقرا، مساکین، درراه ماندگان، بدهکاران، طلاب حوزه علمیه، ساختن مساجد، کتابخانه، حوزه علمیه و مانند آن، با اجازه مراجع و یا توسط خود مرجع تقلید به مصرف می‌رسد. این مدل با سیستم کاملاً سنتی و تعداد محدود از کارمندان به فعالیت‌های تأمین و تخصیص وجوهات شرعی از قبیل خمس و زکات می‌پردازد.

ارزیابی مدل اول تخصیص وجوهات شرعی

مدل گفته شده، مدل مطلوب نیست؛ زیرا شاخص‌های مورد توجه این تحقیق؛ یعنی کاهش نابرابری، افزایش بهره‌وری، فقر زدایی و اشتغالزایی در جامعه اسلامی به دلیل سنتی بودن تخصیص وجوهات شرعی و پراکندگی منابع نه تنها محقق نمی‌شود؛ بلکه منجر به تقویت فقر و تضییع بیشتر منابع می‌گردد.

مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی

مدل دوم، مدل غیر سنتی است که، تأمین و تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی با ساختار مشخص در قالب کمیته‌های مشورتی، نظارتی، مالی و اجرایی انجام می‌گیرد به گونه‌ای که، اعضای تمام کمیته‌ها از سوی مجتهد جامع الشرایط با داشتن تخصص در فقه و اقتصاد، فقه و سیاست، فقه و حقوق، انتخاب می‌شود. این مدل، با شرایط امروزی سازگار و به لحاظ اقتصادی کارآتر عمل می‌کند؛ زیرا در این مدل، شاخص‌های مورد نظر تحقق می‌یابد یعنی منجر به کاهش نابرابری، اشتغالزایی و مانند آن می‌شود. برای اثبات کارآ بودن مدل دوم، به بررسی تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی می‌پردازیم:

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی از منظر قرآن کریم

در متون دینی و از نظر بزرگان دین، فقر بدترین پدیده در زندگی بشر تعریف شده است. بنابراین، آیات زیادی در قرآن کریم بر انفاق، صدقات و دستگیری از مستمندان دستور داده است که به توضیح برخی از آن می‌پردازیم: آیات ۳، ۲۵۴، ۳۱، ۴۱، ۱۰۳ و ۱۱۱ به ترتیب از سوره‌های بقره، انفال، بقره، توبه، ابراهیم و توبه، به شکل‌های متفاوت انسان را به انفاق و کمک به نیازمندان تشویق می‌نماید و لازمه‌ای انفاق، ایمان به خدا و تقوی، برکت در زندگی و نوید بهشت تعریف شده است (جعفری تبریزی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۵۲-۵۴).

از آنجا که، تخصیص زکات به هشت‌گروه و تخصیص خمس به شش‌گروه، به هدف فقرزدایی و کمک به مستمندان جامعه اختصاص داده شده است. از این روی، زکات را نه تنها برای ریشه کن کردن فقر از جوامع اسلامی باید پرداخت کرد، بلکه با نظر به عمومات و اطلاقات آیات و احادیث انفاق، و اصل ضروری مزبور (حفظ نفوس محترمه) تا آنجا که ممکن است، باید فقر از روی زمین ریشه کن گردد. چنانکه در تاریخ اسلام نیز این امر واقع شده است و عمر بن عبد‌العزیز، در دوران حکومت خود، همین کار را کرد و هیچ یک از فقهای اسلام به او اعتراض نکرده‌اند. (جعفری تبریزی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۵۴-۵۵).

باتوجه به آیات فوق مبنی بر پرداخت زکات، خمس، انفاق و صدقات به هدف دستگیری و کمک به مستمندان جامعه، نتیجه می‌گیریم که، زمانی فقر و نابرابری کاهش و اشتغالزایی افزایش می‌یابد که، وجوهات شرعی در بخش‌های اقتصادی تخصیص داده شود و از تخصیص وجوهات به روش سنتی در قالب مدل اول دوری گردد؛ زیرا تخصیص وجوهات در قالب مدل اول، سال‌های متمادی است که جریان دارد اما بخش زیادی از مسلمانان همچنان در فقر و تنگدستی قرار دارند.

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی از منظر روایات

احادیث زیادی در خصوص اهتمام به امور مسلمین و کمک به آن‌ها داریم که، حدیث زیر یک نمونه بسیار مشخص از موارد گفته شده می‌باشد. پیغمبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌فرمودند: هر که صبح کند و بامور مسلمین همت نگمارد، از آنها نیست، و هر که بشنود مردی فریاد می‌زند «مسلمان‌ها بدام برسید» و جوابش نگوید مسلمان نیست (کلینی، ترجمه مصطفوی، بی تا، ج ۳، ۲۳۹). این روایت با صراحت توجه به امور مسلمین را گوشزد می‌کند. یکی از مسایل بسیار جدی و مهم در مورد مسلمانان، مشکلات اقتصادی از قبیل سطح درآمد، بیکاری و مانند آن است که باید مورد توجه قرار گیرد و مسلمانان در قبال مشکلات اقتصادی هم کیشان خود بایستی برنامه مشخص در جهت همکاری و رفع مشکلات داشته باشند. همچنین روایات زیادی راجع به زکات داریم که آن را یکی از

پایه‌های دین، شرط قبولی نماز، رفع فقر و بیمه‌شدن اموال معرفی می‌کند و منکران زکات را به شدت مذمت و لعن کرده‌اند. (حر عاملی، ج ۹، ۱۴۰۹، ۱۰-۳۰)

از تأکید روایات مبنی بر دستگیری از فقرا و مستمندان می‌توان به این نتیجه رسید که، با تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی مطابق مدل دوم، بخش زیادی از ناهنجاری‌های اقتصادی افراد جامعه را حل کرد.

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی از منظر فقها

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی به منظور ریشه کنی فقر از منظر فقها در قالب موارد زیر قابل تحلیل است:

تخصیص زکات در فعالیت‌های اقتصادی

تخصیص زکات به هدف ریشه کنی فقر از چند جهت قابل اثبات است:

الف) با استناد به آیه ۶۰ از سوره توبه، می‌توان زکات را در جهت فعالیت‌های اقتصادی به هدف بهره‌وری بیشتر و مبارزه با فقر تخصیص داد؛ زیرا بیشتر موارد مصرف زکات مانند "لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسْكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهِ" و "لِلْمَوْلَانِ قُلُوبُهُمْ وَ الْعَارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ"، به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم معطوف به فقرا است و به هدف رفع فقر از جامعه بیان شده است؛ لذا آیه فوق، با دو واژه فقرا و مساکین آغاز گردیده است (قرضاوی، ۱۴۲۷ ه.ق، ج ۱، ۵۱۸، منتظری نجف آبادی، ۱۴۰۹ ه.ق، ج ۳، ۱۱۶).

ب) از دید برخی فقها، تعیین زکات به موارد نه‌گانه در آن زمان بخاطر رایج بودن طلا و نقره بوده است نه به حسب تمام زمان‌ها؛ لذا بر اساس تغییر اموال در مکان‌ها و زمان‌ها بایستی زکات هم تغییر کند. از این روی، خداوند اصل زکات را بدون ذکر موارد واجب کرده است و تعیین موارد وجوب زکات از میان اموال مختلف به عهده حاکم اسلامی در هر زمان و مکان است و همچنین است نیازمندیها به حسب زمان. افزون بر آن، تعیین زکات به موارد نه‌گانه در این عصر با روح زکات و حکم تشریح آن مخالف است (منتظری نجف‌آبادی، ۱۴۰۹ ه.ق، ج ۱، ۲۸۰-۲۸۲. مغنیه، محمد جواد، ۱۴۲۱ ه.ق، ج ۲، ۷۰).

ج) روایات زیادی وجود دارد که فلسفه وجوب زکات را رفع فقر بیان داشته است. چنانچه مورد زیر شاهد بر این ادعا می‌باشد: ابوالحسن موسی بن جعفر (ع) فرمودند: خدای عزّ و جَلّ زکات را روزی فقرا و افزایش اموال اغنیا قرار داده است. (کلینی، بی تا، ج ۷، ۷)

با توجه به توضیحات فوق، می‌توان نکات زیر را نتیجه گرفت:

۱. بیشتر موارد تخصیص زکات طبق آیه ۶۰ از سوره توبه، متوجه مبارزه با فقر از جامعه است؛
۲. وجوب زکات در بیشتر از موارد نه‌گانه از دید برخی از فقها با استفاده از اطلاق آیات زکات، با تخصیص زکات در فعالیت‌های اقتصادی به منظور مبارزه با فقر سازگارتر است؛ زیرا توسعه دامنه وجوب زکات بخش زیادی از اموال را شامل است و بر ریشه کنی فقر از جامعه سرعت می‌بخشد.

تخصیص خمس در فعالیت‌های اقتصادی

از تقسیم خمس به شش سهم از نظر غالب فقها، می‌توان تخصیص خمس در فعالیت‌های اقتصادی به هدف ریشه کنی فقر را اثبات نمود:

الف) یکی از سهم‌های ششگانه خمس، متعلق به خداوند است؛ خداوندی که در قرآن کریم (بقره، ۲۶۷؛ آل عمران، ۹۲ و ...) مکرر انسان‌ها را به دست‌گیری از مستمندان، ایتم و فقرا سفارش کرده و نوید آخرت خوب برای انسان‌های نیکوکار داده است. پس بدون شک راضی به فقر و زندگی با ذلت بندگان به ویژه مؤمنین نخواهد بود. از این روی، زکات و سایر وجوهات شرعی را واجب ساخته تا زمینه ساز ریشه کنی فقر از جامعه گردد. بنابراین، تخصیص خمس در کنار سایر وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی به هدف از بین بردن فقر جامعه نه تنها اشکال ندارد؛ بلکه موجب رضایت خداوند و مایه رحمت خواهد شد.

ب) دو سهم دیگر از سهام ششگانه خمس، متعلق به پیامبر گرامی اسلام و امام معصوم (ع) می‌باشد که در زمان حضور معصوم، وجوهات جمع‌آوری شده را به نیازمندان جامعه و فقرا توزیع می‌کردند و توصیه‌های جدی برای آبادانی و رفع فقر از جامعه داشتند (نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، نامه ۶۷، ص ۴۳۲. رک: بابایی، عیسی، سال سوم، ش ۱۸، ۱۳۹۶: ۷۱).

ج) در مورد سهم سادات تردیدی وجود ندارد در اینکه سادات از مورد مصرف خمس است، (اما نه اینکه آنها مالک جمیع سهام سه‌گانه باشند، زیرا شرط دریافت خمس، فقر است..... اگر ما بپذیریم که نصف خمس ملک سادات است، بایسته است که ۱۰٪ از سود تمام افراد جامعه به اضافه کلیه معادن مانند نفت، گاز، طلا، نقره، گنج‌ها و غیره را به سادات فقیر بپردازیم، این پرداخت باعث می‌شود که سادات بدون کار و زحمت به سرمایه‌دارانی تبدیل شوند که نظیرشان در جامعه کم باشد این تنبیل‌پروری و گسترش نابرابری و ناعادلانه‌سازی توزیع امکانات موجب اختلال در نظام اجتماعی خواهد شد. سیره امام علی (ع) در دوران حکومتش نشان می‌دهد که آن حضرت نه تنها نصف خمس را حق سادات نمی‌شناختند، بلکه آنها را به عنوان مورد مصرف ممتاز و اولی نیز بر نمی‌تابید و

در برابر خواسته‌هایشان مقاومت می‌کرد، نمونه بارز آن رفتار امام با برادرش عقیل بود (موسوی الخمینی، روح الله، تحریر الوسیله و کتاب البیع، به نقل از: موسایی، میثم و کرمی، ش ۱۶، سال ۱۳۸۷: ۱۰۴-۱۰۵).

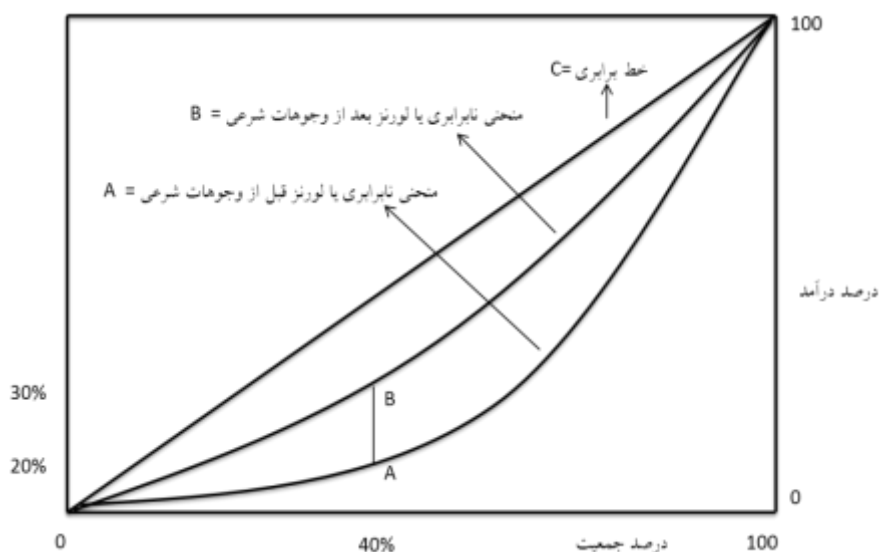
از توضیحات فوق، این مسأله به خوبی روشن می‌شود که، تمام شش سهم خمس به هدف رفع فقر و کمک به نیازمندان جامعه تشریح شده است و می‌توان سهام ششگانه خمس را در فعالیت‌های اقتصادی به هدف کاهش نابرابری و ریشه‌کنی فقر در جامعه تخصیص داد؛ زیرا تخصیص وجوهات مطابق مدل اول، نه تنها بر ریشه‌کنی فقر کمک نمی‌کند؛ بلکه افزون بر پراکنده شدن منابع، فقر پروری نیز توسعه می‌یابد.

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی از منظر اقتصاد

به صورت کلی وجوهات شرعی دارای آثار توزیعی، مصرفی و تولیدی هستند که مبانی اقتصادی تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی به هدف رفع فقر را تشکیل می‌دهند و به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

آثار توزیعی

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی باعث افزایش درآمد خانوارهای مستحق می‌شود؛ زیرا دریافت و توزیع وجوهات، منجر به نشت پول از چرخه اقتصاد توسط پرداخت‌کنندگان و تزریق پول به چرخه اقتصاد توسط مستحقین می‌شود و در نهایت باعث کاهش نابرابری اجتماعی و افزایش رفاه اجتماعی می‌گردد. چنانچه در نمودار ذیل این مسأله بررسی و نشان داده شده است (شاهی، مرتضی حسن، ۱۳۹۴: ۱۰۹).

نمودار بالا، بیانگر سطح برابری و نابرابری است؛ یعنی خط ۴۵ درجه (C) بیانگر خط برابری و منحنی "لورنز" (A) بیانگر نابرابری در جامعه می‌باشد. برابری هر دو خط یعنی صفر شدن سطح نابرابری در جامعه و بدین معناست که، ۱۰٪ جامعه از ۱۰٪ درآمد و ..... برخوردار است. در نمودار بالا، قبل از تخصیص وجوهات شرعی در پروژه‌های اقتصادی، ۴۰٪ جمعیت از ۲۰٪ ثروت جامعه برخوردار هستند و نشان‌دهنده یک شکاف عمیق درآمدی است اما با تخصیص وجوهات شرعی، ۴۰٪ جمعیت از ۳۰٪ درآمد و ثروت بهره می‌برند. از این روی، وجوهات شرعی منجر به کاهش فقر و افزایش سطح مطلوبیت مستحقین و در نهایت کاهش سطح نابرابری درآمدی به فاصله A تا B را در پی دارد.

آثار مصرفی

از یک سو، مصرف یکی از شاخص‌های اقتصادی است به گونه‌ای که، یکی از ضلع‌های بسیار مهم در نظام اقتصادی به حساب می‌آید و یکی از اجزای درآمد ملی را تشکیل می‌دهد و از سوی دیگر، میل متوسط و میل نهایی به مصرف در اقتصاد اسلامی بزرگتر از میل متوسط به مصرف و میل نهایی در اقتصاد متعارف می‌باشد؛ زیرا مستحقین فقیر با دریافت وجوهات شرعی، میل به مصرف‌شان هرچند در کوتاه مدت کاهش می‌یابد اما در بلند مدت به دلیل افزایش تقاضا برای

کالاهای ضروری، افزایش می‌یابد (ر.ک: شاکری، ۱۳۸۷، ج ۱ و ۲، ۱۸۰ و ۶۶۰-۶۶۲. عسکری، و بهروز بادپا، ۱۳۹۳، ۹۴-۹۷؛ Munawar Iqbal, 1985, PP48-52).

آثار تولیدی

وجوهات شرعی به ویژه زکات در افزایش تولید از دو طریق اثرگذار است: (توسلی، ۱۳۸۶، ۱۲. مصعب عبدالهادی دیاب الشیخ خلیل، ۱۴۳۶ه.ق، ۴۲)

عرضه سرمایه

وجوهات شرعی از جمله زکات افزون بر آن که، در بلند مدت منجر به افزایش پس‌انداز و زمینه ساز فرصت سرمایه‌گذاری (به دلیل اضاف شدن درآمد کل) می‌شود؛ باعث بزرگ شدن دامنه بازار (به دلیل افزایش سطح مصرف فقرا) و افزایش عرضه سرمایه (به دلیل ثابت بودن مقدار وجوهات شرعی) نیز می‌شود. علاوه بر آن، سرمایه‌گذاری وجوهات شرعی در پروژه‌های اساسی موجب تقویت و افزایش سرمایه اجتماعی شده و در نهایت باعث افزایش سطح تولید در جامعه می‌شود؛ زیرا وجود امکانات زیربنایی و راه‌های مواصلاتی نقش بسیار جدی در رشد اقتصادی و توسعه تولیدات داشته و دارد.

عرضه نیروی کار

سرمایه‌گذاری وجوهات شرعی در پروژه‌های مختلف، افزون بر کاهش بیکاری، افزایش اشتغال و بهبود شرایط بهداشتی و اقتصادی مستحقین، باعث افزایش و بهبود کیفیت کالاها و خدمات تولیدی می‌شود؛ چرا که با بهتر شدن شرایط کلی کارگران و دستمزد آن‌ها، کارآیی بیشتر شده و زمینه ساز بهتر برای اشتغال افراد فقیر جویای کار می‌شود. از سوی دیگر، تخصیص وجوهات شرعی در موارد مانند آموزش دانشجویان فقیر، پرداخت دیون بدهکاران و بازگرداندن در راه ماندگان منجر به بهبود کیفیت کار، افزایش کارایی و عدم کاهش عرضه نیروی کار می‌شود. بنابراین، وجوهات شرعی از طریق افزایش و بهبود کار نیروی کار منجر به افزایش سطح تولید در جامعه می‌شود. به عبارت دیگر، بهبود نیروی کار باعث صرفه به مقیاس می‌شود (ر.ک: چ. موریس، او. فیلیپس، مترجم: اکبر کمیجانی، ۱۳۸۶، ج ۱: ۳۳۸-۳۴۴).

تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی اعم از تولیدی و خدماتی به هدف فقرزدایی مطابق مدل دوم با استناد به آیات، روایات، دیدگاه فقها و تحلیل‌های اقتصادی اولاً، مناسبتر است؛ زیرا تخصیص وجوهات شرعی مطابق مدل اول، تنها به درآمد بخشی از مستحقین تغییرات ناچیز به وجود می‌آورد و موجب رهایی از فقر نمی‌شود ولی با تجمیع وجوهات شرعی و تخصیص در

فعالیت‌های کلان اقتصادی مطابق مدل دوم، وجوهات از حالت پراکندگی جدا شده و به انباشت سرمایه تبدیل می‌گردد؛ دوماً، تجمیع وجوهات شرعی، شرایط را برای طولانی شدن دامنه صرفه به مقیاس با استفاده از تکنولوژی روز و تربیت نیروی‌های متخصص مهیاتر می‌سازد و در نتیجه بر کاهش نابرابری و افزایش درآمد فقرا سرعت می‌بخشد.

ارزیابی مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی

مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی، نسبت به مدل اول با توجه به نکات ذیل بهتر و مناسبتر است:

۱. در این مدل، با توجه به شرایط جامعه، نهادهای خدماتی و تولیدی ایجاد و پس از شناسایی مستحقین به استخدام افراد بیکار خانواده‌های مستحق با حقوق متعارف اقدام می‌شود. در حالی که، مدل اول بیشتر بر تخصیص وجوهات در سطح فردی و بعضاً خدماتی می‌پردازد؛
۲. با ایجاد نهادهای خدماتی و تولیدی، بدون شک سطح نابرابری به شدت کاهش می‌یابد، بهره‌وری وجوهات شرعی و اشتغال افراد بیکار مستحق، روند صعودی پیدا می‌کند.
۳. تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی با توجه به مباحث گفته شده، تمام شاخص‌های کاهش نابرابری، افزایش بهره‌وری، فقر زدایی و اشتغالزایی را محقق می‌سازد.

وزن نسبی شاخص‌های چهارگانه نسبت به هدف

پس ارزیابی دو مدل تخصیص وجوهات شرعی، به رتبه‌بندی آن‌ها با استفاده از تکنیک AHP می‌پردازیم. پرسشنامه‌های توزیع شده میان نخبگان بر اساس اعداد جدول ۱ تنظیم و مطابق وزن داده شده به هر یک از شاخص‌ها و مدل‌ها، وزن نسبی آن‌ها با روش تکنیک AHP محاسبه شده و سپس بر اساس وزن نهایی، مدل‌ها اولویت‌بندی و در نهایت مدل مطلوب انتخاب گردیده است.

جدول ۱. جدول نه کمیته مقایسه دو دویی شاخص‌ها

امتیاز	تعریف	توضیح
۱	Equally preferred	در تحقق هدف، دو شاخص اهمیت مساوی دارند
۳	Moderately preferred	تجربه نشان می‌دهد که برای تحقق هدف، اهمیت ۱ اندکی بیشتر از ۳ است
۵	Strongly preferred	تجربه نشان می‌دهد که برای تحقق هدف، اهمیت ۱ بسیار بیشتر از ۵ است
۷	Very strongly preferred	تجربه نشان می‌دهد که برای تحقق هدف، اهمیت ۱ خیلی بیشتر از ۷ است

اهمیت خیلی بیشتر I نسبت به J به طور قطعی به اثبات رسیده است.	اهمیت مطلق	Extremely preferred	۹
هنگامی که حالت میانه وجود دارد	ترجیحات بینابین	Intermediate values	۲ و ۴ و ۶ و ۸

منبع: دلبری، ۱۳۹۱

جدول ۲، بیانگر وزن هر شاخص است که، نمونه‌ی از وزن‌دهی نخبه‌گان مطابق جدول ۱ و بیانگر وزن شاخص‌ها نسبت به هدف تعریف شده می‌باشد.

جدول ۲. نمونه ماتریسی مقایسه زوجی شاخص‌ها نسبت به هدف

هدف: تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی	کاهش نابرابری	افزایش بهره‌وری	فقرزدایی	اشتغالزایی
کاهش نابرابری	۱	۵	$\frac{1}{7}$	۳
افزایش بهره‌وری	$\frac{1}{5}$	۱	۵	$\frac{1}{7}$
فقرزدایی	۷	$\frac{1}{5}$	۱	۳
اشتغالزایی	$\frac{1}{3}$	7	$\frac{1}{3}$	۱

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۳، بیانگر وزن هر یک از شاخص‌ها بر اساس قضاوت نخبه‌گان است که متوسط وزن هر شاخص را نشان می‌دهد.

جدول ۳. وزن شاخص‌ها بر اساس ماتریس مقایسه زوجی

کاهش نابرابری	افزایش بهره‌وری	فقرزدایی	اشتغالزایی
.367	.243	.۱۱۷	.273
.212	.213	.۳۲۱	.254
.۰۹۸	.۱۰۶	.۲۴۶	.55
.201	.۲۹۸	.245	.256

.14	.215	.۴۳۱	.۲۱۴
.318	.028	.456	.۱۹۸
.188	.271	.243	.۲۹۸
.388	.345	.010	.۲۹۰
.144	.۳۰۸	.355	.193
.315	.۲۷۶	.۱۸۹	.۲۲۰
.210	.126	.۳۱۹	.345
.306	.187	.316	.191
.099	.258	.332	.311
.275	.۲۰۳	.255	.۲۶۷
.109	.447	.324	.120
متوسط وزن: .255	متوسط وزن: .240	متوسط وزن: .270	متوسط وزن: .235

منبع: یافته‌های تحقیق

وزن نسبی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی نسبت به شاخص‌های چهارگانه جدول ۴، یک نمونه از ماتریس مقایسه زوجی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی نسبت به شاخص‌ها می‌باشد که، بیانگر وزن نسبی مدل‌ها نسبت به شاخص‌های مورد نظر تحقیق است.

جدول ۴. نمونه ماتریس مقایسه زوجی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی نسبت به شاخص‌ها

مدل دوم	مدل اول	شاخص‌ها
$\frac{1}{7}$	۱	مدل اول
۱	7	مدل دوم

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه جدول‌های فوق، متوسط وزن مدل‌ها نسبت به هر شاخص با استفاده از قضاوت نخبه‌گان در جدول ۵ نشان داده شده است.

جدول ۵. وزن نسبی دو مدل تخصیص وجوهات شرعی نسبت به شاخص کاهش نابرابری

متوسط وزن مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی	متوسط وزن مدل اول تخصیص وجوهات شرعی
.5205	.4795

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۵. وزن نسبی دو مدل تخصیص وجوهات شرعی نسبت به افزایش بهره‌وری

متوسط وزن مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی	متوسط وزن مدل اول تخصیص وجوهات شرعی
.8012	.1988

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۷. وزن نسبی دو مدل تخصیص وجوهات شرعی نسبت به فقرزدایی

متوسط وزن مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی	متوسط وزن مدل اول تخصیص وجوهات شرعی
.6836	.3164

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۸. وزن نسبی دو مدل تخصیص وجوهات شرعی نسبت به اشتغالزایی

متوسط وزن مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی	متوسط وزن مدل اول تخصیص وجوهات شرعی
.7901	.2099

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۹. (تجمیع جدول ۵-۸) وزن نسبی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی نسبت به شاخص‌ها

مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی	کاهش نابرابری	افزایش بهره‌وری	فقرزدایی	اشتغالزایی
مدل اول	.4795	.1988	.3164	.2099
مدل دوم	.5205	.8012	.6836	.7901

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۱۰. وزن هریک از شاخص‌ها

کاهش نابرابری	افزایش بهره‌وری	فقرزدایی	اشتغالزایی
.235	.270	.240	.255

منبع: یافته‌های تحقیق

محاسبه وزن نهایی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی

پس از محاسبه وزن نسبی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی نسبت به شاخص‌ها، به محاسبه وزن نهایی مدل‌های تخصیص می‌پردازیم که، از ضرب وزن هریک از شاخص‌ها (جدول ۵-۸) در متوسط وزن هر مدل نسبت به همان شاخص (جدول ۳)، وزن نهایی هر یک از مدل‌های تخصیص به دست می‌آید.

$$.295 = .235 * .7901 + .270 * .1988 + .240 * .3164 + .255 * .7901$$

$$.704 = .235 * .5205 + .270 * .8012 + .240 * .6836 + .255 * .7901$$

جدول ۱۱. رتبه‌بندی مدل‌های تخصیص وجوهات شرعی

رتبه‌بندی مدل‌ها	مدل‌ها	وزن نهایی
۱	مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی	.704
۲	مدل اول تخصیص وجوهات شرعی	.295

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به جدول ۱۱، نتیجه می‌گیریم که، مدل دوم تخصیص وجوهات شرعی، دارای بیشترین وزن نهایی در رتبه اول و مدل اول با وزن کمتر در جایگاه دوم قرار دارد. بنابراین، الگوی مطلوب تخصیص وجوهات شرعی مطابق نتایج به دست آمده از تکنیک AHP، مدل دوم است و با این مدل، شاخص‌های کاهش نابرابری، افزایش بهره‌وری، فقرزدایی و اشتغال‌زایی بهتر و سریعتر تحقق می‌یابد و بخش زیادی از مشکلات اقتصادی افراد جامعه توسط مدیریت معطوف به این مدل قابل حل است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله، دو مدل تخصیص وجوهات شرعی مورد بررسی قرار گرفت. تأمین و تخصیص وجوهات شرعی در مدل اول کاملاً به شکل سنتی است که توسط مجتهد یا با اجازه ایشان، خود مالک و یا فرد مورد نظر ایشان به امر تخصیص می‌پردازد؛ این مدل چندان تأثیرگذار روی شاخص‌های مورد توجه در این پژوهش نیست؛ زیرا از یک سو، تخصیص وجوهات شرعی به شکل متعارف آن، باعث کاهش نابرابری، افزایش بهره‌وری وجوهات تجمیع شده، فقرزدایی و اشتغالزایی نمی‌شود و از سوی دیگر، عمده فلسفه تشریح وجوهات شرعی مبارزه با فقر و چالش‌های اقتصادی افراد جامعه است؛ لذا لازم است مدل دیگری که موجب تحقق فلسفه تشریح وجوهات شرعی شود؛ طرح و ارائه گردد. از این روی، مدل دوم تخصیص نیز مورد بحث و بررسی قرار گرفت که عمده‌ترین مسایل در این مدل عبارتند از:

۱. تأمین و تخصیص وجوهات شرعی در زمان غیبت باید توسط مجتهد جامع الشرایط و زیر نظر ایشان صورت گیرد که با مبانی ارزشی و فقهی قابل اثبات و دفاع است؛
۲. تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های اقتصادی اعم از تولیدی و خدماتی با مبانی ارزشی، فقهی و اقتصادی اثبات گردید و به این کلیت دست یافت که، با مدیریت درست وجوهات و تخصیص آن در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی بخش زیادی از مشکلات اقتصادی افراد جامعه از طریق استخدام مستحقین قابل حل است؛
۳. تخصیص وجوهات شرعی در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی باعث تحقق شاخص‌های مورد توجه می‌شود؛ زیرا با استخدام افراد بیکار خانواده‌های مستحقین در قبال حقوق و مزایای متعارف جامعه، سطح اشتغالزایی در جامعه افزایش و به تبع آن به دلیل درآمدزایی مستحقین، از شدت فقر نیز کاسته می‌شود. افزون بر آن، تزریق وجوهات شرعی در بخش‌های تولیدی و خدماتی باعث افزایش گردش سطح معاملات و نقدینگی در جامعه شده که منجر به افزایش بهره‌وری و در نهایت کاهش نابرابری را در پی دارد؛
۴. به خانواده‌های که فاقد نیروی کار فعال هستند؛ تخصیص وجه نقد به صورت ماهوار در سطح کفاف زندگی در نظر گرفته شده است؛
۵. مدل دوم به عنوان الگوی مطلوب تخصیص وجوهات شرعی در شرایط کنونی جامعه در نظر گرفته شده است که افزون بر تحلیل‌های فقهی و اقتصادی بر مطلوب بودن آن، از قضاوت نخبه‌گان نیز با استفاده از تکنیک AHP استفاده شده است که در نهایت مدل دوم نسبت به مدل اول به دلیل وزن بیشتر، مطلوب و مناسب شناخته شد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۰). کمال‌الدین، ترجمه پهلوان، چاپ اول، ج ۲، ایران: قم.
۴. اثنی عشری امیری، ابوالقاسم و مسعودیان حمید (۱۳۹۳). بررسی تاثیر عوامل اقتصادی تورم و رکود بر پرداخت خمس از منظر پرداخت کنندگان خمس: مطالعه موردی استان همدان ۱۳۹۲-۱۳۹۰، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۳، شماره ۹
۵. امیری‌پور، احمد، اخلاق از دیدگاه قرآن و چهارده معصوم (ع) (۱۳۸۸). چاپ اول، ایران: مشهد، راز توکل.
۶. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۵). کمال‌الدین و تمام النعمه، چاپ دوم، ج ۲، ایران: قم.
۷. اصفهانی، حسین بن محمد راغب (۱۳۸۷). المفردات فی غریب القرآن، تهران، موسسه فرهنگی آرایه.
۸. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵). کتاب الخمس، قم: باقری، الطبعة الاولى.
۹. پاشازانوس، احمد (۱۳۸۸). فرهنگ عربی- عربی: المعجم الایسط، ایران: تهران، موسسه فرهنگی مدرسه برهان.
۱۰. بابایی، عیسی (۱۳۹۶). بررسی تطبیق مالیات‌های اسلامی با مالیات حکومتی (مطالعه موردی خمس و زکات)، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، سال سوم، ش ۱۸.
۱۱. بختیاری، صادق؛ دهقانی‌زاده، مجید و حسینی‌پور، سیدمجتبی (۱۳۹۳). تحلیلی از بهره‌وری نیروی کار در بخش تعاونی: مطالعه موردی تعاونی‌های صنعتی استان یزد، فرایند مدیریت توسعه، دوره ۲۷، شماره ۳ پیاپی ۸۹.
۱۲. توسلی، محمد اسماعیل (۱۳۸۶). زکات و اثر آن بر رشد و توسعه اقتصادی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۳. جامع الأخبار (للشعیری) / ۱۱۰ / الفصل السابع و الستون فی الفقراء.
۱۴. جعفری تبریزی، محمد تقی (۱۴۱۹ ه ق). رسائل فقهی، مؤسسه، ایران، تهران، چاپ اول، منشورات کرامت.
۱۵. جعفری تبریزی، محمد تقی. منابع فقه، بی جا، بی تا.
۱۶. چ. موریس، او. فیلیپس (۱۳۸۶). تحلیل اقتصادی نظریه و کاربرد "اقتصاد خرد" مترجم: اکبر کمیجانی، ج ۱، چاپ دهم، ایران: تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

۱۷. حیدری، علی و حیدری، محمد. انتخاب پیمانکاران به کمک روش AHP، بی تا، موسسه مالی و اعتباری شهرستان لردگان.
۱۸. حلی، محقق، المعترف فی شرح المختصر، قم: سیدالشهداء، ج ۳، بی تا.
۱۹. حلی، محقق، نجم الدین جعفر بن حسن (۱۴۱۳ ه ق). الرسائل التسع (للمحقق الحلی)، قم: انتشارات کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی.
۲۰. ..... (۱۴۰۸ ه ق). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، ج ۱، قم: چاپ دوم، مؤسسه اسماعیلیان.
۲۱. حلبی، ابو الصلاح تقی الدین بن نجم الدین (۱۴۰۳ ه ق). الکافی فی الفقه، ایران: اصفهان، چاپ اول، کتابخانه عمومی امام امیر المؤمنین (ع).
۲۲. حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ه ق). وسائل الشیعة، ج ۹، باب وجوب زکات و باب تحریم منع زکات، چاپ اول، ایران: قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۳. دادگر، یدالله (۱۳۸۶). اقتصاد بخش عمومی، چاپ دوم، ایران: قم، دانشگاه مفید، مؤسسه انتشارات.
۲۴. دشتی، محمد. ترجمه نهج البلاغه، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین.
۲۵. دلبری، سید علی و داودی، سید علیرضا (۱۳۹۱). کاربرد تکنیک فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP در رتبه‌بندی شاخص‌های ارزیابی جاذبه‌های توریستی، مجله تحقیق در عملیات و کاربردهای آن، سال نهم، شماره دوم پیاپی ۳۳.
۲۶. رازینی، علی (۱۳۸۱). پژوهشی پیرامون مفردات قرآن، تهران، دفتر پژوهش و نشر سهروردی.
۲۷. شاکری، عباس (۱۳۸۷). اقتصاد کلان، ج ۱ و ۲، انتشارات پارس نوپسا.
۲۸. شاهی، مرتضی حسن (۱۳۹۴). بررسی تأثیر زکات بر توزیع درآمد در ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی راهبرد اقتصادی، سال چهارم، شماره ۱۵.
۲۹. صفایی، زهرا؛ شاکری بستان‌آباد، رضا و صالحی کمرودی، محسن (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر بر درآمد زکات (مطالعه موردی: کمیته امداد امام خمینی استان سیستان و بلوچستان)، نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۹، شماره ۳۳.
۳۰. طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم، العروة الوثقی مع تعلیقات الفاضل، الجزء الثانی، کتاب الزکات، ایران: قم، چاپ اول، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، بی تا.
۳۱. ..... (۱۴۰۹ ه ق). العروة الوثقی، ج ۲، لبنان: بیروت، چاپ دوم، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

۳۲. طباطبایی حکیم، سید محسن (۱۴۱۶ ه ق). مستمسک العروة الوثقی، ج ۹، چاپ اول، ایران: قم، مؤسسه دارالتفسیر.
۳۳. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۰۷ ه ق). الخلاف، ج ۲، چاپ اول، ایران: قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳۴. ....، الميسوط فی فقه الإمامیة، ج ۱، ایران: تهران، چاپ سوم، المكتبة المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة، ۱۳۸۷ ه ق.
۳۵. عاملی، شهید الاول، شمس‌الدین محمد ابن مکی (۱۳۸۷). اللمعه دمشقیه، الجزئی الثاني، کتاب الزکات، قم، مکتبه الداوری.
۳۶. عسگری، محمد مهدی و نیازخانی، سحر (۱۳۹۳). برآورد ظرفیت خمس در رفع فقر در ایران طی سال‌های ۸۹-۸۰، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۳، شماره ۸.
۳۷. عسگری، حشمت‌الله، و بادپا، بهروز (۱۳۹۳). اثر زکات بر مصرف عمومی ایران، دوفصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی سال ششم، شماره دوم.
۳۸. عکبری بغدادی، محمد بن محمد بن نعمان (لشیخ المفید) (۱۴۱۳ ه ق). المقتنعة، ایران: قم، چاپ اول. کنگره جهانی هزاره شیخ مفید - رحمه الله علیه.
۳۹. قرائتی، محسن (۱۳۷۴). خمس و زکات، تهران: چاپ دوم، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۴۰. قرضاوی، یوسف (۱۴۲۷ ه ق). فقه الزکات، ج ۱، چاپ ۲۵، قطر: الدوحه، مکتبه وهبه.
۴۱. قمی، شیخ صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۲ باب عله و جوب الزکاة، بی تا.
۴۲. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق. أصول الکافی، ترجمه مصطفوی، ج ۳، بی تا.
۴۳. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، ج ۳ و ۷، باب فرض الزکاة و ما یجب فی المال من الحقوق و باب الاهتمام بأمور المسلمین و النصیحة لهم و نفعهم، (ط - دار الحدیث)، بی تا.
۴۴. گلیک حکیم آبادی، محمد تقی و کرامتی، زینت (۱۳۹۲). بررسی و آزمون اثر نابرابری بر فقر در کشورهای منتخب با نگاهی به آموزه‌های اسلامی، دوفصلنامه علمی - پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران، س ۱۰، ش ۱۹.
۴۵. محمدزاده، یوسف و همکاران (۱۳۹۶). نابرابری درآمد، فقر و سلامت عمومی، مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، دوره ۱۱، شماره ۲.
۴۶. مصباح، محمد تقی (۱۳۸۰). اخلاق در قرآن، ج ۳، چاپ هشتم، ایران: قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

۴۷. مغنیه، محمد جواد (۱۴۲۱ ه ق). فقه الإمام الصادق علیه السلام، ج ۲، کتاب الزکات، چاپ دوم، ایران: قم، مؤسسه انصاریان.
۴۸. .... (۱۴۲۱ ه ق). الفقه علی المذاهب الخمسة، ج ۱، چاپ دهم، لبنان: بیروت، دار التیار الجديد - دار الجواد.
۴۹. منتظری نجفآبادی، حسین علی، کتاب الزکاة، ج ۱، چاپ دوم، ایران: قم، مرکز جهانی مطالعات اسلامی، ۱۴۰۹ ه ق.
۵۰. .... کتاب الخمس و الأنفال، ج ۱، چاپ اول، بی جا، ایران: قم، بی تا.
۵۱. موسایی، میثم و کرمی (۱۳۸۷). بررسی نقش خمس در رفع فقر مطالعه موردی: شهر شال قزوین، راهبرد توسعه، ش ۱۶.
۵۲. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۴۲۳ ه ق). ولایت فقیه، چاپ دوازدهم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره.
۵۳. موسوی خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، ج ۱، چاپ اول، ایران: قم، مؤسسه مطبوعات دار العلم، بی تا.
۵۴. موسوی خویی، سید ابوالقاسم، مستند العروت الوثقی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۴.
۵۵. مصعب عبدالهادی دیاب الشیخ خلیل، دور اموال الزکات فی التنمیه الاقتصادیه " درسه تطبیقیه لقطاع غزة"، الجامعه الاسلامیه - غزة، ماجیستر اقتصادیات التنمیه، ۱۴۳۶ ه ق.
۵۶. نجفی، محمد حسن (۱۹۸۱). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، الجزء الخامس عشر، بیروت: لبنان، الطبعه السابعه، دار احیاء التراث العربی.
۵۷. نراقی، ملا احمد (۱۳۸۲). معراج السعاده، ایران: قم، چاپ نهم، هجرت.
۵۸. نوری محدث، میرزا حسین (۱۴۰۸ ه ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۷، ابواب المستحقین الزکات، باب الاول، حدیث ۱۳، چاپ اول، لبنان: بیروت، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۵۹. یزدی، سید محمد محقق داماد (۱۴۱۸ ه ق). کتاب الخمس، چاپ اول، ایران: قم، دار الإسرائ للنشر.
۶۰. یوسفی، احمد علی (۱۳۸۷). نظام اقتصاد علوی، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۶۱. - (۱۳۹۵). شاخص‌های اشتغال و بیکاری در استان تهران، اداره کل امور اقتصادی و دارایی استان تهران، معاونت اقتصادی.

62. Monzar Kahf, zakah and obligatory expenditure in islam, in lessons in islamic economics, 1998 G, IRTI, IDB, Jeddah.
63. Munawar Iqbal, zakah, moderation and aggregate consumption in an islamic economy, j. RES. Islamic Econ, val.3 NO.1, 1985